

PÁL JÁNOS

ÚJABB ADALÉKOK A MEDGYESI MOZGALOM TÖRTÉNETÉHEZ

Ahhoz, hogy átláthatóbb képet alkothassunk a Varga Béla unitárius püspök lemondása (1940. november 7.) és Józán Miklós megválasztása (1941. június 29.) között eltelt nyolc hónapos, ellentétekkel terhelt időszakról, és hogy jobban megérthessük annak eseményeit, elengedhetetlenül szükséges említést tennünk a harmincas évek közepén kibontakozó, az egyházi közgondolkodásban „medgyesi mozgalom” néven ismertté vált szervezkedésről, amely az unitárius egyháztörténelemben új fejezetet nyitott precedens nélküli püspök-lemondató akciójával. A mozgalom *casus belli*-je az a bonyolult probléma-komplexum volt, amelyet a korabeli állampolitikai, gazdasági, egyházpolitikai konjunktúra generált és amelynek megoldására a mozgalom résztvevői képtelennek kiáltották ki az egyház kormányzó garnitúráját. Az alábbiakban ezen okok vázolt bemutatására teszünk kísérletet.

A trianoni békeszerződést követő másfél évtized az Unitárius Egyház addig tartó lendületét megtörte. Alapítványi birtokainak kisajátítása, az iskolai állami segély megvonása súlyos gazdasági helyzetet idézett elő az egyház életében, ami kihatással volt – az állandó hatósági üldözés mellett – egyháztársadalmi, kulturális életére is.

A helyzetet – és az egyházban uralkodó közállapotok miatti elégedetlenséget – súlyosbította az ezzel párhuzamosan, Ferencz József¹ püspökségének

1 Ferencz József püspök mellett Boros György a kor legrepresentatívabb, legmeghatározóbb egyházi személyisége. Az egyházi és erdélyi közművelődés egyik kiemelkedő alakja. Jelentős szerepe van az egyháztársadalmi szervezetek létrehozásában: 1885-ben megalapítja a Dávid Ferenc Egyletet, de vezető szerepet tölt be az Unitárius Nőszövetség és Unitárius Lelkészkör létrehozásában is. Nevéhez fűződik az *Unitárius Közlöny* (1888) egyházi lap megalapítása. Az ő érdeme továbbá a lelkészképzés egyetemi szintre emelése is. Az unitárius lelkészképző intézet dékánja és tanára. 1910-ben főjegyzővé választják. A Ferenc József Tudományegyetem angol nyelvtanára, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület igazgató-választmányja, az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmányja, az Erdélyi Irodalmi Társaság, a Gondoskodó Társaság, a Kossuth-Asztaltársaság tagja. Az első világháború után a magyar kormány felkérésére részt vállal a béketárgyalások előkészítésében: Hollandiában, Franciaországban, Angliában és az Amerikai Egyesült Államokban a protestáns egyházak vezetőivel találkozik, hogy tájékoztassa azokat a valós erdélyi helyzetről. Ez irányú tevékenysége miatt két évig nem térhet haza, és csak hosszas tárgyalások után kapott román állampolgárságot.

(1876–1928) vége felé az egyházi hierarchiában jelentkező – és Boros György² püspöksége (1928–1938) idejében csúcspontját elérő – nepotizmus.³ Máthé Zsigmond szerint az elégedetlenség Ferencz József püspök idején akkor jelentkezett, midőn az öreg püspök által kinevezett Kovács Kálmán (rokonai szálak fűzték a püspökhöz) kvázi magához ragadta az egyház kormányzását, de mivel minden döntését a püspök ellenjegyezte, ez utóbbi iránti tiszteletből senki sem merte Kovácsot döntéseieért felelősségre vonni, illetve támadni.⁴ Ez a helyzet – írta Máthé visszaemlékezésében – tovább folytatódott Boros idején, midőn vele rokonai kapcsolatban álló személyek kerültek meghatározó egyházi tisztségekbe (Puksa Endre jószágigazgató, Lukácsi József jogtanácsos).⁵ Mivel azonban sem korát, sem pedig személyét illetően nem rendelkezett Ferencz József tekintélyével, ezen „hátránya” támadásra adott lehetőséget elégedetlenkedő ellenfelei számára.⁶

Ugyancsak a konfliktusokat kiváltó okok közé sorolhatjuk a fiatalabb nemzedékek mellőzését az egyházkormányzatból.⁷ Ezt a deviáns állapotot a mozgalom mérsékeltebb szárnya alkotmányos eszközökkel, a Szervezeti Szabályzat módosításával szeretne volna kiküszöbölni.⁸ A radikálisabb frakció ellenben erőszakos, az egyházi törvények esetleges megszegésének ódiúmat is magára vállalva igyekezett az egyházkormányzaton belül minél rövidebb időn belül kulcspozíciókba jutni az „öregek” félreállítására révén.

Mindezt súlyosbította, hogy a gazdaságilag mélyponton lévő egyház gazdasági és közéleti világháborút követően stagnált vagy éppen (különösképpen az 1929–1933 között bekövetkezett világválság időszakában)⁹ negatív mutatókat produkált. A kialakult helyzetet – elsősorban a fiatalabb nemzedék – a medgyesi mozgalomban részt vevők az öreg püspök és a megöregedett, konzervatív csúcvezetés számlájára írták – az utána kialakult helyzet jelenlegi ismeretében, mondhatjuk –, sokszor jogtalanul. Az elégedetlenséget fokozta a vidéken élő lelkészek tájékozatlansága is, akik előtt (Boros több ízben intézett kirohanást naplójában a

2 Lásd: *Boros György unitárius püspök naplója 1926–1941*. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 1.) Sajtó alá rendezte és bevezető tanulmányokkal ellátta Kovács Sándor, Molnár B. Lehel. Kolozsvár, 2001.

3 Uo. 27.

4 Máthé Zsigmond: *Emlékezetből a medgyesi találkozóról* in: *KerMagv* 2005. 111. évf. 2. sz. 179–180.

5 Uo. 180.

6 Uo.

7 *Boros.* 28.

8 Máthé: i. m. 180.

9 Úgy gondoljuk, hogy a gazdasági világválság következményei (mindenekelőtt az egyház gazdasági csőddel fenyegető helyzete) nagymértékben hozzájárultak a medgyesi mozgalom kibontakozásához, és ez adta a végső és legerőteljesebb lökést a konfliktusok felszínre kerüléséhez. Nem véletlen tehát, hogy a szervezkedés a válságot követő időszakban konkretizálódott és aktivizálódott.

vidék kormányzási törekvései és tájékozatlansága, tapasztalatlansága ellen) vélhetően kevésbé volt ismeretes a kormány mindenféle egyházi törekvést és jogos követelést megfojtó bürokratikus és kisebbségellenességtől átítatott rendszere, ezért türelmetlenül és sokszor értetlenül szemlélték rohamosan romló gazdasági helyzetüket.

A felsorolt okokon kívül volt még egy elégedetlenséget szülő tényező, amelyről azonban Máthé Zsigmondon kívül egyetlen korabeli forrásunk sem tesz említést, és amely az egyházkormányzat szerkezeti felépítésének egy igencsak érdekes aspektusára világít rá. Máthé szerint ugyanis nemcsak generációs, hanem hierarchikus konfliktus is létezett, mivel az egyház legfontosabb kormányzó testületeit az „arisztokratikus”, privilegizált elem uralta szinte kizárólagos többséggel.¹⁰ Ebből eredendően abszolút döntéshozatali joggal rendelkeztek, elzárva a ranglétra alsóbb fokain álló lelkészséget és „népi képviselőket” a törvényhozó és végrehajtó hatalomban való hatékony, aktív részvételtől: „Némi eredményt a népképviselő felé sikerült is elérni. A harmincas évek elején már megjelent a fehér harisnya a legfőbb egyházi testületekben is. Ez az eredmény azonban nem elégítette ki a nyugtalankodó fiatalokat, mert lényegében semmi sem történt. Továbbra is földbirtokosok, jogászok, vagyonos osztályhoz tartozó családi tradícióval rendelkező kiváltságosok döntöttek a legfontosabb egyházi kérdésekben. A lelkészek, az egyház hivatásos munkásai és a nép, amelyet képviseltek, a kormányzáson továbbra is kívül maradtak.”¹¹ Az elvileg népképviselőként álló egyházban a hatalmat tehát nem a „nép”, hanem az „arisztokrácia” képviselte és gyakorolta.

A „medgyesi fiatalok” név alatt tömörülő mozgalom Máthét idézve „Demokratikusabb egyházi közigazgatást, népképviselői többséget a főtanácsban, tiszta önzetlen vagyonkezelést, belső békét, megértő együttműködést [...]” óhajtott.¹² Az egyházi élet megreformálását pedig a püspök személyének eltávolításával szerették volna kezdeni, akit – a többi korosztályos tisztviselővel együtt –, előrehaladott kora miatt alkalmatlannak találtak az egyházkormányzati feladatok elvégzésére az impériumváltás és a világválság következtében kialakult új gazdasági és politikai konstellációban. Úgy tűnik azonban, hogy Boros György esete nem volt egyedi, előzmény nélküli, és egy, a harmincas években elindult folyamatnak volt az utolsó és egyben lezáró áldozata. Egy olyan folyamatnak, melyhez mintát Makkai Sándor református és Majláth Gusztáv Károly katolikus püspökök szolgáltattak, és amelynek koncepciója szerint az egyházi életben jelentkező kérdések megoldását az anakronisztikus rendszert képviselő és ennek szellemében kormányzó püspök lemondatása jelentette. Ezt a Gaal György által említett felte-

10 Uo.

11 Uo.

12 Uo. 181.

vést¹³ látszik erősíteni az a beadvány melyet hatvannégy egyházi tanácsos 1936. november 11-én nyújtott át a püspöknek: „Mi úgy látjuk – áll a beadványban –, hogy Méltóságod fáradt, idős ember már ahhoz, hogy egyházunk élete kibontakozásában a megfelelő nagy szerepet vállalni képes volna, hogy teljes mértékben értékeljük azt a több mint félszázados egyházi feladatvállalást, melyet Méltóságod részéről láttunk, azonban most az a meggyőződésünk, hogy önmagának, híveinek és egyházának úgy hozna nagy áldozatot, ha a többi erdélyi püspökhöz hasonlóan lemondana állásáról.”¹⁴

Az egyházi élet új alapokra való helyezését, az egyházban uralkodó közállapotok megváltoztatását, gazdasági gondok megoldását őszintén akarók közé azonban már a szervezkedés kezdeti szakaszában többen kerültek be – és váltak hangadókká – olyanok, akik az egyházi ranglétrán való felemelkedés eszközét látták a reformmozgalomban. Az egyházi élet megreformálását célul kitűző „medgyesi mozgalom”, mivel kezdeményezői között több volt az opportunizmusból, érdekből motivált személy, pozíciókért folytatott harccá laposodott tehát a végére.

Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az egyházi vezérkarba ekkor bekerültek – Varga Béla kivételével, aki nem vett részt a mozgalomban, sem pedig semmiféle más akcióban¹⁵ – mind jelen voltak azon az ominózus medgyesi gyűlésen, amely programjában az egyházi élet megreformálását, aktivizálását tűzte ki célul, de ami – amint azt az eredmények is mutatják – a végén csupán csak feszültségeket gerjesztő váltást eredményezett a csúcsvezetésben. Állításunk alátámasztására elegendő ha megnézzük, hogy Boros és „társai” eltávolítása után a mozgalom kulcsszereplői milyen tisztségeket töltöttek be. Fikker János,¹⁶ Simén

13 Gaal György Boros György naplójához írott recenziója In KerMagv 2001. 107. évf. 3–4. sz. 299.

14 Boros... 50.

15 Kovács Sándor szerint „Varga Béla nem vett részt egyetlen tanácskozáson sem, és nem is szervezett pártot magának, az egyházi tanácsosoknak megküldött körlevélen kívül nincs tudomásunk arról, hogy a »medgyesi fiatalok« mozgalmaiba bármi módon befolyt volna.” Boros 28. Az *Unitárius Jövendő (UJ)* és *Unitárius Egyház (UE)* hasábjain polemizáló két tábor („medgyesiek” és a Borossal együtt távozásra kényszerítettek) írásai között valóban nem található olyan cikk, amely felelőssé tette volna Varga Bélát a kialakult helyzetért, jóllehet ő került a püspöki székbe. Boros naplójában többször is következetesen hangsúlyozta és állította, hogy az összekövés egyik legfőbb támogatója és inspirálója a püspöki székre törő Varga. Tudomásunk van azonban arról, hogy Varga írásban szólítja fel az egyházi főtanácsi tagokat: ne válasszák meg a megüresedett püspöki tisztségbe.

16 Kövendi és kocsordi lelkész. 1939–1944 között az Unitárius Teológiai Akadémia tanára. Kolozsvárra kerülése után az egyházpolitika és közélet egyik legjelentősebb alakja és formálója 1944 őszéig.

Dániel¹⁷ teológiai tanárok, Pataki András¹⁸ jószágfelügyelő, Árkosi Tamás¹⁹ közügyigazgató, Fazakas János²⁰ egyházi jogtanácsos, Kiss Elek²¹ főjegyző lett. A fontos főgondnokság tisztséget szintén két a mozgalommal szimpatizáló személyrel töltötték be: Gál Miklóssal²² és Elekes Domokossal.²³ Boros György január 14-i naplóbejegyzése is ezekben a személyekben látta a medgyesi mozgalom égisze alatt a hatalmat megkaparintani akarókat.²⁴ De idézzük Máthét, aki nem ellenfélként, hanem mint medgyesi szimpatizáns jutott ugyanerre a következtetésre: „Amint az később nyilvánvalóvá lett, némelyik esperesnek voltak a mozgalommal más, ott és akkor még nem hangoztatott céljai is. Olyan törekvések, amelyek az egyéni sértődöttség, a minden áron való érvényesülni akarás, feltűnési vágy stb. hevítt. Ez hamar nyilvánvalóvá lett, amint a mozgalom szervezőinek első számú programpontját, Boros püspök lemondásra kényszerítését siker koronázta. Ezt igazolja az, hogy a következő főtanácsi ülések határozataival Fikker, Simén teológiai tanári széket kapott, Pataki jószágigazgató lett, Fazakas János teljhatalomra tett szert jogi, vagyoni és közigazgatási döntésekben, Árkosi Tamás közigazgatási tisztséget nyert, a mozgalom székhelyének lelkésze, Bende Béla a jól jövedelmező kövendi lelkészi állást kapta. A mozgalommal szimpatizáló Gál Miklós, Elekes Domokos főgondnokok lettek.”²⁵ Visszaemlékezésében Pál Tamás küiküllödombói lelkész hasonlóképpen nyilatkozott. Szerinte még a medgyesi mozgalom előtt, az előkészületek kezdeti szakaszában, a szervezkedés „spiritus rektorai” megállapodtak abban, hogy ki melyik tisztséget fogja betölteni.²⁶ Medgyesen pedig a gyűlést sikerült úgy levezetniük, hogy a teljesen tájéko-

17 Lelkész az Unitárius Teológiai Akadémia gyakorlati tanszékének tanára, egyházi főjegyző.

18 Várfalvi lelkész.

19 Sinfalvi lelkész, aranyostordai esperes, egyházi közügyigazgató. A második bécsi döntés után a dél-erdélyi Unitárius Egyházat irányító kétszemélyes elnökség egyházi tagja.

20 Ügyvéd, egyházi jogtanácsos.

21 Kíssolymosi lelkész, majd 1921-től az Unitárius Teológiai Akadémia tanára. 1938-tól főjegyző. 1946 őszén a székelykeresztúri zsinat püspökké választja és 1971-ben bekövetkezett haláláig tölti be ezt a tisztséget. Az egyház közéletének egyik legmeghatározóbb alakja volt Kolozsvárra kerülése után.

22 Ügyvéd, 1932–1939 között Torda-Aranyos vármegye képviselője a román törvényhozásban. 1938–1951 között egyházi főgondnok. A dél-erdélyi Unitárius Egyházat irányító kéttagú elnökség világi képviselője.

23 Ügyvéd, a székelykeresztúri egyházkör és a Báró Orbán Balázs Unitárius Főgimnázium felügyelőgondnoka. 1938–1941 között az egyház főgondnoka.

24 *Boros* i.m. 187.

25 Máthé: i.m. 182.

26 Pál Tamás Lőrinczi László lelkészhez 1975-ben írott levele. Közli Molnár B. Lehel in. *Ker-Magv* 2005. 111. 3. sz. 231.

zatlan, eredeti tervekről mit sem tudó résztvevők az ő jelöléseiket fogadták el és szavazták meg.²⁷

A Boros erőszakos lemondatásával végződött őrségváltás sok világit elriasztott az egyháztól.²⁸ Kiss Elek főjegyzővé választása miatt pedig Ferenczy Géza főgondnok mondott le.²⁹ Varga Béla püspökké választásával azonban nem csillapodtak le a kedélyek. A püspöki székért folytatott küzdelemben alulmaradó Kiss Elek a rendelkezésünkre álló források szerint továbbra sem mondott le e tisztség megszerzéséről. Az általa e célból folytatott aknamunka, – melyet Varga Béla lemondó nyilatkozatában pártoskodás néven említ – súlyos belső zavart idézett elő az egyház életében. Ezzel párosult (az *Unitárius Jövendő* és *Unitárius Egyház* hasábjain megjelenő fokozottan polemikus hangvételű írások erre engednek következtetni) az újonnan hatalomra kerültek kormányzati tapasztalatlansága, amely a püspöklemondatás kapcsán jelentkező erkölcsi válságot gazdaságival súlyosbította.

27 Uo.

28 Ekkor mondott le Szent-Iványi József főgondnok, Fazakas Miklós és Szent-Iványi Gábor körü felügyelő gondnokok.

29 1937. november 20-án Bedő Ferenc felügyelő gondnok 45 főtanácsí tanácstag aláírásával a következő beadvánnyal fordult az EKT-hoz: „Tekintettel a beállott országos politikai helyzetre (parlament felosztása s az új választások december 22–23-ra való elrendelése), s tekintettel egyházi tanácsosaink anyagi viszonyaira, tisztelettel kérjük a folyó évre tervezett Főtanácsot elhalasztani, mert most egy Főtanácsra és azután püspökvalasztó zsinatra felutazni igen költséges. s ezért összevontan, az esedékes Főtanács tárgysorozatát kérjük a zsinati-főtanács tárgysorozatába felvenni. Ugyanakkor kérjük a zsinati-főtanács tárgysorozatába felvenni a püspöki, főgondnoki és főjegyzői állások betöltését is.” *Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára* (továbbiakban UEGYLT.) Ft. Á. 106/2272/937 A fenti kérésen kívül még öt hasonló tartalmú kérés érkezett az EKT-hoz. 52 aláírást tartalmazva. UEGYLT. Ft. Á. 106/ ad 2272/937 December 30-án az EKT elutasította, hogy Bedő Ferencék főjegyző választásra és Fazakas János teológiai tanári állás betöltésére vonatkozó kéréseik felvétessenek a Főtanács által tárgyalandó pontok közé. UEGYLT. Ft. Á. 105/2404/937 A Fazakas által beadott – főjegyzőre és tanári állásra vonatkozó – EKT határozat elleni fellebbezését ez utóbbi 1938. január 14-én azzal a javaslattal terjesztette a Főtanács elé, hogy a „fellebbezésnek ne méltóztassék helyet adni.” UEGYLT. Ft. Á. 107/2420/937 Az 1938 januárjában tartott Főtanács elutasította a Főtanácsí Bizottság azon javaslatát, hogy az utasítsa el mind az EKT, mind pedig Fazakas javaslatát, és egy a megválasztott püspök királynak tett esküvétele után összeült rendkívüli Főtanács döntson a megüresedett állások betöltéséről. Mindez azt jelentette, hogy a főjegyzőváltás elől elhárultak a technikai akadályok. A főjegyzőválasztásnak volt azonban egy alkotmányos akadálya is. Bár Vargát püspökké választották ezen a Főtanácson, ő még nem mondott le főjegyzői tiszteréről (Ft. jkv. 1938. jan. 16-17. 23.). Az egyház Szervezeti Szabályzatában pedig az állt. és erre hivatkozott Ferenczy, hogy meg nem üresedett állás betöltése nem engedélyezett. Mivel a Főtanács a főjegyzői állás betöltése mellett döntött, Ferenczy Géza lemondott. A helyét átvevő Gál Miklós főgondnok engedve a nyomásnak elrendelte a főjegyzőválasztást, melyet Kiss Elek, Kovács Lajos, Vári Albert, Szent-Iványi Sándor és Benczédi Pál ellenében nyert meg 106 szavazattal a leadott 120-ból. Ft. jkv. 1938. január 16–17. 25.

Hogy az „ellenzékbe” jutottak vádjai – tapasztalatlanság, személyes ambíciók, machiavellizmus³⁰ – nem voltak alaptalanok, idézzük újból Máthé Zsigmondot, aki a hatalomátvétel utáni időszakról a következőképpen emlékezett: „A medgyesi mozgalom a vezető állásokban lényeges személyi cserét jelentett, de nem hozott üdvös változást az egyházi életben. A tudós püspök nem rendelkezett a kormányzáshoz szükséges élet- és emberismerettel. Vagyonkezelési, jogi, közigazgatási kérdésekben ki volt szolgáltatva a mozgalom vezetőiből verbuválódott, rámenős környezetének. [...] Hogy Medgyes után miként folytak a dolgok [...]. Itt csak annyit mondunk, hogy semmivel sem jobban, mint azelőtt. A mozgalom is elhalványult, az állások betöltésével jelentőségét veszítette. A tagok támogatására már nem nagyon volt szükség. [...] Ami a személyemet illeti, hamar bekövetkezett a kiábrándulás. Hamar rájöttem arra, hogy a mozgalom vezetői nem önzetlen emberek, és nem válogatósak az eszközökben, amelyekkel céljaikat elérni próbálták.”³¹ A nagy reményekkel és célokkal induló medgyesi mozgalom tehát a vezéregyéniségek személyes ambícióinak realizálásával kifulladás, és a kítűzött reformok megvalósíthatatlanok maradtak. Máthé Sándor az *Unitárius Egyház* lapjain ugyancsak a reformmozgalom kifulladását róttá fel, melynek egyik kézzelfogható jele, hogy az újonnan megválasztott püspök programja nem kap elegendő támogatást azok részéről, akiket a reformok végrehajtásának szándékával juttattak pozíciókba.³²

A hagyományos, konzervatív alapokon álló vezetőséget váratlanul érte a „medgyesi mozgalom” erőteljes és váratlan akciója. Ugyanakkor szokatlan volt

30 Máthé Zsigmond: *Emlékezetből a medgyesi találkozóról* in. KerMagv 2005. 111. évf. 2. sz. 183.

31 Máthé: i. m. 182–183.

32 „Még élénken él emlékezetünkben az a küzdelem, amelyet a reformmozgalom a közel múltban az egyházi megújulás szükségérzete alatt vívott meg – írta. Akkor ennek a mozgalomnak küzdő harcosait sok személyi érdekeltséggel vádolták meg egyesek. [...] Mi, akik csak mint egyszerű közketonák állottuk a posztot ebben a harcban, azzal az érzéssel és tudattal teljesítettük kötelességünket ott és ahová a mozgalom szelleme parancsolt, hogy a reformmozgalomnak nemcsak egy megvívandó harc csupán a célja, de van határozottan és pontosan körülvonalazott célkitűzése is egy új és egészséges egyházi élet megteremtését illetően, és ezért a jövőben is azzal az öntudatos, biztos és határozott kitarással fog dolgozni, mellyel a közelmúltban megvívta a maga harcát. Nem tudom, hogy mások, hogy vannak ezzel a kérdéssel, de én úgy érzem, hogy itt a reformmozgalom adós maradt. [...] úgy érezzük, hogy az akaratot és szándékot jelentő kezdeményező lépéseket mégis csak meg lehetett volna tenni, és meg is kellett volna. A reformmozgalom annak idején azért helyezte el a maga embereit az egyházi élet minden jelentősebb őrhelyein, hogy az alkotó és produktív munkát biztosabban és eredményesebben végezhesse. Ez a tény kényszerít most minket arra, hogy a püspöki programmal szemben sokszorosan érezve az erkölcsi kötelezettséget, érdeklében felemeljük szavunkat, és kérjük annak a munkának a megindítását, amely diadalra viszi a püspöki program meglátásait és célkitűzéseit.” Máthé Sándor: *Püspöki program* in. *UE* 1939. XXXII. évf. 3–4. sz. 11–12.

az általuk alkalmazott hangnem és akcióiknak sokszor törvénybe ütköző volta is.³³ Talán ezért is és az általános elégedetlenség (?) következtében voltak ennyire sikeresek, és sikerült keresztülvinniük akarataikat meglehetősen rövid idő alatt.

Hogy a medgyesi mozgalom, mint a reformokért folyó harc, egyben rendszer- és generációváltást is jelentett, azt az *Unitárius Jövendő* márciusi számában névtelenül megjelent cikk is megerősíti: „Egyházi életünkben is lezajlott egy forradalom. A régi rendszer elbukott. Ha a múltra tárgyilagosan visszatekintünk, könnyen megtaláljuk a gyöngye pontokat. Személyiek és tárgyiak egyaránt voltak. A haladó gondolkodású vezetők fokozatosan akarták az újításokat bevezetni, az őrségváltást elrendezni. A feltörő erők órák alatt évek munkáját végezték el.”³⁴ Simén Dániel *Őrségváltás elyben és gyakorlatban* című írása ugyanezt a feltevést erősíti – igaz, ezt tagadni igyekeznek –, midőn az erdélyi magyar közélet és társadalom szerkezeti és ideológiai különbözőségének analógiájára a következőképpen definiálta a két szembenálló tábor: „Az egyik a konzervatívabb szellemet valló, szigorúan a meglévő, megcsontosodott formák és keretek között mozgó, a másik a progresszívebb csoport. Ez a két csoport összetételében kicsiben visszatükrözi az általános erdélyi közszellemet. Az első csoport az „ösztövé” magyar értelmi középosztályhoz tartozik, mely a többségi élet folytonosságából kiszakadva egyedül áll a kisebbségi élet porondján: sem utódja, sem boldog őse nincs. Egyedül áll és kétségbeesve ragaszkodik a meglévő formákhoz s a legtöbb korszerű megmozdulásban és tájékozódásban forradalmat, tekintélyrombolást, prozelitizmust lát. S ha csak teheti, minden erejével elgáncsolja a más utat keresőket. Ez érthető, amennyiben minden új hullámverés az ő elszigetelt világának falait döngeti meg. A másik csoport forma nélküli fürkésző, tájékozódó, gyakran követelőző, mert robbanásig telítve van munkakedvvel. A múltat tiszteletben tartja, de a hagyományban csak alapot lát és nem törvényt.”³⁵ Máthé Zsigmond visszaemlékezésében az egyházi életben jelentkező generációs és ideológiai ellentétek

33 *P-n szavak, de tettek beszélnek* in *UJ* 1940. II. évf. 6. sz. 67. „Egyházi életünkben „Medgyes” minden tekintetben szokatlan, azelőtt ismeretlen változásokat teremtett és honosított meg. [...] Ez alkalommal arról a hangnemről akarok megemlékezni, melyet „medgyes” nyilvános gyűléseinken bevezetett, és a sajtóban is használ. Ez a hangnem kétféleképpen nyilvánul meg: szokatlan erőssége s a pártba nem tartozók lebecsülése és megrágalmazása. Aki utolsó Főtanácsunkon jelen volt, vagy veszi magának a fáradságot, hogy az UE utolsó számait elolvassa, díszes példáit hallhatta, illetőleg olvashatja ennek az importált, komolytalan, úrnak semmiféleképpen nem nevezhető „medgyesi” hangnemnek.” A névtelen cikkíró bevallja, hogy ő és társai magatartásukban is a hagyományok mellett maradtak: „Mi ebben a tekintetben is maradunk régimódiaknak. Olyanoknak, ahogy nagy elődeinktől hallottuk és tanultuk: egymást szerető, kölcsönösen megértő és tisztelő hittestvéreknek. Fenntartjuk és megőrizzük továbbra is egymásközi érintkezésünk hangnemében, szavaink és kifejezéseink megválasztásában a testvéri viszonyt. Uo. 68. Elítélően szól a „medgyesiek” „izgatott, heveskedő” magatartásáról.

34 *Nyugalmi helyzetre van szükségünk* in *UJ* 1940. II. évf. 3. sz. 30.

35 Simén Dániel: *Őrségváltás elyben és gyakorlatban*. In: *UE* 1938. XXXI. évf. 1–2. sz. 4.

érezkeltetésének referenciapontja ugyancsak az erdélyi társadalomban ekkor jelentkező hasonló tematikájú és jellegű konfliktusok.³⁶

Bár a fent megfogalmazott megállapítások sok igazat tartalmaztak, és bizonyos kritikák is jogosultaknak bizonyultak, a medgyesi mozgalom abba a hibába esett, hogy hívei meglehetősen sematikusán, leegyszerűsítve látták az egyház problémáit, midőn minden negatívumot az öreg püspök és körének számlájára írtak, ignorálván az olyan tényezőket, mint a földreform, államsegélyek elmaradása és egyéb az állam részéről jövő gazdasági és más jellegű megszorítások. Az öreg püspök által képviselt egyházpolitikai vonalvezetést és a személyével azonosított teljes egyházkormányzatot anakronisztikusnak találták, mely képtelen az új kihívásoknak eleget tenni. Hasonló leegyszerűsített képletet tükrözött problémamegoldó koncepciójuk is: ezt kizárólagosan a vezetőség eltávolításával látták megoldhatónak. A negatívumok közé sorolható továbbá, hogy a mozgalom mindössze egyetlen kérdésben rendelkezett világosan és konkrétan kijelölt programmal, éspedig amely a püspöklemondatásra és hatalomátvételre fókuszált, ellenben egyetlen olyan programot sem dolgozott ki, amely konkrét javaslatokat tartalmazott volna a megoldásra váró problémákra vonatkozóan. Ennek hiánya két interpretációra adhat lehetőséget: *a.* A mozgalom vezető személyiségei, akikre a programok kidolgozása hárult, egyetlen célt tekintettek prioritásnak, a személyes érvényesülést, amelynek egyetlen akadálya a püspök személye és köre volt – a többi kérdés ellenben már csak másodlagos jelentőséggel bírt számukra. *b.* Az elégedetlenkedők olyan radikális és gyors iramú változásokat követeltek, hogy nem maradt idő egy részletes, konkrét megoldásokat tartalmazó program kidolgozására.

Hogy a korábbi egyházkormányzattal meglehetősen sokan voltak elégedetlenek – mint említettük sok esetben a valóság hiányos ismerete miatt is –, arra a mozgalomban résztvevő lelkészek számarányából lehet következtetni. Máthé szerint mintegy 30–40-en voltak jelen Medgyesen.³⁷ A mozgalom fő „hangadóinak” és szervezőinek Fikker János kövendi lelkészt, Árkosi Tamás sinfalvi lelkész-esperest, Fazakas János ügyvéd-jogtanácsost, Tanka Károly felügyelő-gondnokot nevezte meg.³⁸ A „konspiráció” fő koordinátorának Kiss Elek teológiai tanárt tartotta,³⁹ aki az elégedetlenkedőket, személyes érdekektől is indítatva, igyekezett a

36 Máthé: i. m. 180.

37 Uo. 179. [A püspöknek címzett beadványt 66-on írták alá K.S.]

38 Uo.

39 Uo.

maga oldalára állítani. Visszaemlékezésében Pál Tamás is ugyanezen személyeket nevezte meg a szervezkedés szellemi mentorainak és irányítóinak.⁴⁰

Bár az elégedetlenségeknek, mint arra a fentiekben rámutattunk, több összetevője is volt, akadt egy, amely primátussal rendelkezett – éspedig a gazdasági. Ez volt az az elem, amely közös nevezőre hozott minden elégedetlenkedőt, és aminek hangoztatásával – a személyes ambíciókat is szem előtt tartó mozgalmi vezetőknek – sikerült egységes táborba tömöríteni mindazokat, akik Borosékkal szembehelyezkedtek.

A radikális megoldást eredményező püspöklemondatás természetesen az „öregek” egyházkormányzatból való kibuktatását is maga után vonta, elindítva egy olyan méretű belső konfliktust, melyet Varga Béla püspökké választása sem tudott lecsendesíteni, és amelynek utórezgése Józán Miklós püspökké választásáig nyúltak ki. A több mint egy fél évtizedig (1936–1941) elhúzódó zűrzavaros események nem csekély mértékben játszottak közre abban, hogy 1941 júniusában Józant választották püspöknek, akitől az egyházi közélet formálójának nagyobb hányada a helyzet pacifikálását remélte. Mint az a későbbiekben kiderült, nem reménytelenül, hiszen Józannal olyan személy került a püspöki székbe, akinek sikerült rövid időn belül rendet teremtenie az egyház zavaros életében. Igaz, ebben nem csekély mértékben szerepet játszottak azok a nemzetközi politikai események, melyek Erdély északi részének Magyarországhoz csatolását eredményezték. Az új politikai és közjogi helyzetben a konfliktusokat eltompította az egyházi vezetők az egyházat integráló, revitalizáló és számára (az állammal való kapcsolatokban) minél előnyösebb pozíciót kivívandó törekvése.

Végző következtetésként elmondhatjuk, hogy a mozgalom csupán formális és nem minőségi változást eredményezett. Az egyházkormányzati szereplőket ugyan kicserélte, de az egyházi élet minőségi javulásához szükségesnek kikiáltott reformokat, intézkedéseket nem tudta (nem akarta?) megvalósítani, az egyházi élet meghatározó faktorait (gazdaság, harmonikus együttműködés, szakmaiság stb.) képtelen volt érdemben átfőmálni, pozitív irányba terelni. Ennek legnyilvánvalóbb bizonyítéka az egyház továbbra is katasztrofális gazdasági helyzete és a kormányzó testületekben észlelhető egyre hangsúlyozottabb szegregáció, amelynek lappangó előzményei Ferencz József idejére vezethetőek vissza. A mozgalom egyenes következményeként egy élesen és jól kirajzolódó törésvonal jött létre „öregek” (konzervatívok) és „fiatalok” (liberálisok) között, amely Józán megválasztásáig két jól elhatárolható táborra osztotta az egyházi élet közszereplőit. Pál Tamás visszaemlékezése szerint a mozgalom fő szervezői előre kigondolt és alaposan előkészített forgatókönyv szerint jártak el, melynek elsődleges szempontjai a személyes érvényesülés és a hatalmi erőviszonyok teljes átrende-

40 Pál Tamás Lőrinczi László lelkészhez 1975-ben írott levele. Közli Molnár B. Lehel In KerMagy 2005. 111. évf. 3. sz. 231.

zése voltak. Terveikben nem csak a központi vezetői garnitúra kicserélése szerepelt. Ezzel egy időben az egyházkormányzat alsóbb szintjét képviselő esperességeket is hozzájuk hűséges személyekkel kívánták betölteni, az egyházi élet minél teljesebb ellenőrzése végett.⁴¹ Vagyis nem részleges, hanem integrális hatalomátvételt terveztek, amelyet nemcsak az egyház központi, hanem annak alsóbb szintet képviselő intézményeire is szerettek volna kiterjeszteni.

Fontos még megjegyezni, hogy az előzményeiben és okaiban rendkívül összetett konfliktus két eltérő korosztály által képviselt, két eltérő ideológia mentén, felületén bontakozott ki, és az egyházpolitika jövőbeli irányvonalának megszabása körül folyt. Alapvetően két eltérő, világosan artikulált eszmeiség, koncepció konfrontálódott – az öregek által képviselt konzervativizmus és a fiatalabb nemzedék liberalizmusa. (Az előbbi a status quo megőrzésére, az utóbbi éppen ennek megváltoztatására törekedett minden erejével.) Ez az ideológiai antagonizmus lehetetlenítette el – hangsúlyozva a személyes érdekek csöppet sem elhanyagolható jelentőségét –, hogy a két tábor között nem jöhetett létre semmiféle egyezség, és hogy a hatalomváltás teljes mértékű személycserét eredményezett.

Bár a mozgalomban résztvevők túlnyomó többsége konkrét eredményeket kívánt, óhajaik illúziók maradtak, mivel a felülkerekedő személyes érdekek megtorpedózták a megoldásra váró kérdések orvoslását. A sokat sürgetett reformok csupán verbális szinten kerültek szóba, gyakorlatba ültetésükre ellenben semmiféle konkrét lépés nem történt az újonnan pozíciókba kerültek részéről. A nagy erővel indult mozgalom hullámai röviddel Boros lemondatása után lecsillapodtak. Ezt követte egy újabb „lökés”, amely most már az újonnan létrejött erőviszonyokat igyekezett átrendezni, és amelynek hullámain Józán püspökké választása tört meg.

41 Uo.

DR. GAAL GYÖRGY

A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS KOLLÉGIUM
KÓRHÁZA

A közegészségügyi állapotoknak a 19. század második felében beindult javulását jelzi az iskolakórházak megjelenése. Az akkoriban működő bennlakásos kollégiumok diákjai az országrész számos vidékéről verődtek össze, s gyakran magukkal hoztak valamilyen fertőző betegséget, mely aztán napok alatt elterjedt. A bentlakásban nem volt külön helyiség a betegek elkülönítésére, szükség esetén egy-egy tantermet alakítottak betegszobává, vagy a tanintézetten kívül béreltek átmenetileg helyiséget a fertőző betegek elhelyezésére. A megfelelő felekezettű orvosok rendszerint ingyen kezelték az intézet betegeit, de néha ápolónőt is fel kellett fogadni.¹ Bár az iskolatörténetek ritkán részletezik a betegellátás helyzetét, néhány utalást találunk rá, hogy majd minden tanintézetben gondoskodni kellett a betegek ellátásáról. A marosvásárhelyi Református Kollégiumban például 1860-ban az addigi sütőházat alakítják át kórháznak, majd 1871-ben új épületben helyezik el a betegszobákat.² A nagyenyedi kollégiumnak szintén ekkoriban a Magyar utcában volt külön kórházépülete, mely négy szobából és az ápolónői lakásból állott. Főleg a ragályos betegeket különítették itt el.³

A kevésbé tájékozott azt hihetné, hogy Kolozsvárt, ahol Orvos-sebészi Tanintézet, majd egyetemi kar működött, s az Országos Karolina Kórház gyógyította a betegeket, sokkal jobb volt a helyzet. Kétségtelenül önzetlen orvost könnyebb volt találni, de a betegek elhelyezése alig volt megoldható. Még a század végén is az óvári kolostorépületben működő belgyógyászatnak csak három kórterme volt 24 ágygal, s itt működött a gyermek-ambulatórium is. A fertőzők elkülönítésére sem volt lehetőség. Szükség esetén ide utalták be a gyermekeket. Csak az 1899 őszen megnyitott Míkó utcai Belgyógyászati Klinika a maga 100 ágyával nyújtott megbízható kezelési lehetőségeket. Különösen 1901-től javult a helyzet, amikor a Trefort utcában megnyílt a fertőző osztály. Az 1910-es évek elején ka-

1 Benczédi Gegely: *A kolozsvári Unitárius Főgimnázium kórháza alapítása és első évi története*. Keresztény Magvető, 1874. 237–245. A továbbiakban: Benczédi: *Unit. Főgimm. kórháza*

2 Koncz József: *A marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollegium története*. Marosvásárhely, 1896. 730.

3 Ikafalvi Diénes Jenő: *Nagyenyedi diákélet a XIX. század végén*. Cluj-Kolozsvár, 1924. 26.; *150 éves a nagyenyedi tanítóképzés 1853–2003*. Marosvásárhely, 2003. 37.